

De Karolingische villa Beek en de stamvader van de Bosoniden*

P. LEUPEN

In 1962 verscheen een Utrechtse dissertatie over *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen*, waarin de *homines Franci*, die voorkomen in de negende-eeuwse rechtsoptekening, bekend onder de naam *Ewa, quae se ad Amorem habet*, geschilderd worden als militaire kolonisten, door de Frankische koningen op koningsland geplaatst met als opdracht dit land te ontginnen, te bebouwen en te verdedigen. De schrijfster, J. M. van Winter, adstrueerde een aantal jaren later in een artikel in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* deze visie: het waren geen keuterboeren, maar evenmin grootgrondbezitters, laat staan edelen¹. De *homines Franci* van het rivierengebied passen volgens haar in het beeld, dat Theodor Mayer en Dannenbauer van een 'koningsvrijheid' ontwierpen: kleine lieden, oorspronkelijk van onvrije afkomst, die door koninklijke bescherming sterk in aanzien stijgen en zelfs vrijheid verwerven. Voor het gebruik van koninklijke domeingrond betalen zij een cijns; hun diensten bestaan uit heervaart, waak- en bodeplicht, onderhoud van wegen en bruggen en in bijzondere gevallen stellen zij paarden ter beschikking. Dannenbauer meent dat zij in de *centenae* georganiseerd waren. Een tiental jaren voordat de dissertatie van mevr. Van Winter het licht zag was Niermeyer in zijn befaamde artikel over het Midden-Nederlandse rivierengebied reeds een andere weg ingeslagen, waarin hij door onder anderen Blok en Van de Kieft gevolgd is². Niermeyer zag in de *homines Franci* een bovenlaag van geïmporteerde kolonisten; door het rijksgezag in

* Veel dank ben ik verschuldigd aan drs E. J. Harenberg te Doesburg voor zijn op- en aanmerkingen in verschillende stadia van dit onderzoek; verder aan F. Theuws, student-assistent aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen, voor zijn hulp bij het verzamelen van toponiemen en het tekenen van het kaartje.

1. J. M. van Winter, *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen* (Groningen, 1962) 11-15 en 'Homines Franci, edelen of koningsvrijen?', *Tijdschrift voor Geschiedenis (TvG)*, LXXXIII (1970) 346-350.

2. J. F. Niermeyer, 'Het Midden-Nederlandse rivierengebied in de Frankische tijd', *TvG*, LXVI (1953) 145-169; D. P. Blok, *De Franken in Nederland* (2e dr.; Bussum, 1974). De eerste druk (1968) draagt de - onjuiste - titel *De Franken - hun optreden in het licht der historie*; C. van de Kieft, 'Bespreking van *De Franken, hun optreden in het licht der historie* door D. P. Blok', *TvG*, LXXXII (1969) 536-538; D. P. Blok, 'Naschrift', *TvG*, LXXXIII (1970) 350-351, een reactie op de bijdrage van J. M. van Winter in hetzelfde tijdschrift (zie noot 1).

het rivierengebied neergezet ter ondersteuning van de Frankische expansie in het noorden. Blok nuanceerde deze opvatting in *De Franken in Nederland*. Hij meent vooral inheemse edelen als *homines Franci* te moeten aanmerken, al sluit hij niet volledig uit, dat immigranten ook tot deze categorie hebben behoord. Petri heeft onlangs een korte, hoewel niet geheel correcte samenvatting van de discussie in Nederland over dit probleem gegeven³.

Sedert de studies van Mayer en Dannenbauer en anderen is het vraagstuk van de 'koningsvrijheid' in 1974 opnieuw aan de orde gesteld in een opmerkelijk artikel van Schulze. Hij wijst er op dat de 'koningsvrijheid' een door geleerden geschapen aanduiding is voor een door hen veronderstelde status, die als uitvloeisel van ontginning, vestiging op kroondomeinen, heervvaart en koningsdienst oorspronkelijk onvrije kolonisten tot een juridische vrijheid zou hebben gebracht, een constructie die volgens Schulze te speculatief is en te weinig door de geschreven bronnen wordt bevestigd. 'Auf die Verwendung der Begriffe 'Rodungs- und Königsfreiheit' wird man allerdings künftig verzichten müssen', zo besluit hij zijn artikel⁴. Blok, die in 1970 nog geen *homines Franci* meende te ontwaren, die een cijns betaalden, vestigde in 1974 in de tweede druk van zijn boek, op aanwijzing van Verhulst de aandacht op zulke lieden in Zeeland, die aan de Gentse Sint Baafsabdij een mantelcijns afdroegen.

Volgens Verhulst hebben we te maken met militaire kolonisten, houders van koninklijke *beneficia*⁵. Ook Dekker is de mening toegedaan, dat in Zeeland de koning oorspronkelijk de grootste grondeigenaar moet zijn geweest. Het Zeeuwse schot zou zijn oorsprong gevonden hebben in een *census terrae*, geheven door de koning van eigen grond en waarschijnlijk ook van gronden van particulieren⁶. Behalve deze op de grond geheven belasting kenden de Zeeuwen nóg een specifieke eigenheid, die eveneens elders ontbrak, en wel de levering van *servitia*. Zelfs nog in de tweede helft van de veertiende eeuw wist Filips van Leiden te vertellen, dat deze diensten vroeger tot de grafelijke prerogatieven behoord hadden, maar dat ze tegenwoordig niet

3. Blok, *De Franken*, 43-46 en 96; F. Petri, *Die fränkische Landnahme und die Entstehung der germanisch-romanischen Sprachgrenzen in der interdisziplinären Diskussion*. Erträge der Forschung LXX (Darmstadt, 1977) 176. Geen Nederlands auteur maakt melding van de dissertatie van J. Mück, 'Die Stande der Ewa Chamavorum' (niet uitgegeven dissertatie Halle, 1953) waarin de *homines Franci* geschetst worden als een talrijke lage adel met grondbezit (bepaaldelijk 54).

4. H. K. Schulze, 'Rodungsfreiheit und Königsfreiheit. Zu Genesis und Kritik neuerer Verfassungsgeschichtlicher Theorieën', *Historische Zeitschrift*, CCXIX (1974) 529-550.

5. A. Verhulst, 'Das Besitzverzeichnis der Genter Sankt-Bavo-Abtei von ca. 800 (Clm 6333). Ein Beitrag zur Geschichte und Kritik der karolingischen Urbarialaufzeichnungen' in: K. Hauck, ed., *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Munster*, V (Berlijn-New York, 1971) 206, 215-217, 225-226; Blok, *De Franken*, 45-46.

6. C. Dekker, *Zuid-Beveland. De historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de middeleeuwen* (Assen, 1971) 426-428.

meer worden opgebracht 'omdat de *virtus* in dat gebied verdwenen is...'⁷. Is het te gewaagd, deze *servitia* te herleiden tot door de koning opgelegde verplichtingen in de vorm van bode-, waak- en andere diensten? In de Spaanse mark en in Septimanië treffen we in de late achtste eeuw voor de Arabieren gevluchte *Hispani* aan, die ook tot krijgsdienst, wacht- en bode-dienst verplicht zijn. Zij kunnen zich in de vazalliteit van de Karolingische graaf begeven 'sicut alii Franci homines'. Hoewel zij zich op koningsland vestigen wordt uitdrukkelijk vermeld, dat zij geen cijns behoeven te betalen⁸. Ongetwijfeld kunnen deze inwijkelingen in een bepaalde categorie van *homines Franci* ondergebracht worden. Met Dannenbauer geloof ik, dat het niet cijnsplichtig zijn een uitzondering is, die daarom zo uitdrukkelijk in de *constitutiones pro Hispanis* vermeld werd; dit past ook bij het bovenstaande over de *homines Franci* in Zeeland. Daarmee zijn echter noch de Zeeuwse, noch de 'Spaanse' *homines Franci* 'koningsvrijen' geworden. Evenals Schulze meen ik, dat de door de koning geëiste diensten en cijnzen niet als tekenen van een juridische onvrijheid uitgelegd mogen worden. Plaatselijke omstandigheden bepaalden aard en omvang van door vrijen te leveren prestaties. Aan de grenzen van het rijk kunnen deze verplichtingen een zwaarder karakter hebben gehad dan elders. Nergens blijkt uit de bronnen, dat zij als onvrijen zijn aan te merken; zij kunnen vazal worden van de graaf. Voor de *maiores* onder de *Hispani* is zelfs de rang van *vassi dominici* weggelegd; over hen verderop in dit artikel meer. Hier kan volstaan worden met de opmerking, dat deze groten koningsgrond in eigendom verkrijgen, zonder cijnsverplichting. Naast *homines Franci*, die *beneficia* van de koning hielden, waren er derhalve ook die *fiscusgoed* als *allodia* hielden. Treffen we de cijnsplichtige *beneficiumhouders* vooral in Zeeland aan en moeten we de *homines Franci* van het rivierengebied eerder met de 'Spaanse' *maiores* vergelijken⁹.

7. Philippus van Leyden, *De cura reipublicae et sorte principantis*, R. Fruin en P. C. Molhuysen, ed. ('s-Gravenhage, 1900) 176 = cas. 43.15; 248-249 = cas. 59.16-17; vergelijk P. H. D. Leupen, *Filips van Leiden, Een onderzoek naar vorm, ontstaan en inhoud van zijn traktaat 'De cura reipublicae et sorte principantis'* (getypte diss. Universiteit van Amsterdam, 1975) 240-241 en C. Dekker, 'De vertegenwoordiging van de geërfden in de watering van Zeeland bewesten Schelde in de middeleeuwen', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden (BMGN)*, LXXXIX (1974) 358 n. 45. Zie verder A. Verhulst, 'Bespreking van Zuid-Beveland. De historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de middeleeuwen, door C. Dekker', *BMGN*, LXXXVI (1971) 398-399.

8. A. Dupont, 'L'aprision et le régime aprisionnaire dans le Midi de la France (fin du VIIIe - début du Xe siècle)', *Le Moyen Age*, LXXI (1965) 179-213, 375-399. Zie ook hierna noot 40.

9. Een probleem blijft bestaan met betrekking tot de schenkers van goederen aan Willibrord in 726, door deze in zijn zogenaamd testament *ingenui Franci* genoemd. Zijn zij inderdaad dezelfde als de *homines Franci* uit het rivierengebied, zoals J. F. Niermeyer, 'De invloed van de Franken in Midden-Nederland. Een bijdrage tot het taalgrensprobleem' in: *Frankische vestiging en taalgrens. Lezingen gehouden voor de Naamkunde-commissie der Koninkl. Nederl. Akad. v. Wetenschappen*. Bijdragen en Mededelingen der Naamkunde-commissie van de Koninkl. Nederl. Akad. v. Wetensch. te Amsterdam XI (Amsterdam, 1957) 7 veronderstelt? Blok beschouwt de *homines Franci* van het Amorland uit de achtste, negende eeuw niet zonder meer als de voortzitters van adellijke

In dit artikel wil ik aan de hand van regionaal en zelfs lokaal historisch onderzoek illustreren, hoe een dergelijke aanpak algemene theorieën, zoals die over koningsvrijen en *homines Franci*, nieuwe impulsen kan verschaffen.

Hoewel er geen tijfel bestaat over de aanwezigheid van een koninklijk domein bij Nijmegen ten tijde van Karolingen en Ottonen, is het tot op heden nog volstrekt onduidelijk, hoe groot dit territorium geweest is. Gorissen heeft in zijn stede-atlas dit domein geïdentificeerd met het - latere - Rijk van Nijmegen, dat de kerspels Nijmegen, Groesbeek, Wychen, Niftrik, Beuningen, Ewijk en Rijks-Winssen omvatte. Pas vanaf de zestiende eeuw wordt de heerlijkheid Beek ook tot het Rijk gerekend¹⁰. Niettemin gaan de meeste historici er stilzwijgend van uit, dat Beek reeds in Frankische tijden een onderdeel van de Nijmeegse palts was. Rotthoff ziet Bechi (= Beek) en Auici (=Ewijk) als koninklijke *villae*¹¹. Zijn opvatting stoelt op de oorkonde van 949, waarin Otto I het geconfisqueerde bezit van de gebroeders Hatto en Aladram in beide plaatsen overdroeg aan de St. Florentius-kerk van Koblenz¹². De reden van deze verbeurdverklaring valt buiten het bestek van dit artikel¹³. Beide plaatsen worden gelokaliseerd in een *pagus* Ganipi. Tot vandaag is

Frankische penetranten in Brabant. Hij meent dat zij niet op koninklijke goederen gevestigd waren, maar vrij over hun *allodia* beschikten; Blok, *De Franken*, 43-44 en 96. Nadere differentiatie van de term 'koningsgoed' is onvermijdelijk, juist ook in verband met de *homines Franci*. Naast een begrip *in stricto sensu* (kroondomeinen, ten bate van de koning geëxploiteerd en georganiseerd) staat een veel vager en ruimer begrip: gebieden, waarop de koning bepaalde rechten deed gelden (bijvoorbeeld op woeste, onontgonnen, geconfisqueerde en op de vijand veroverde gebieden). De *homines Franci* waren mijns inziens gevestigd op territoria in beide betekenissen.

10. F. Gorissen, *Nimwegen*. Niederrheinische Städteatlas/gelrische Städte, 1. Heft, Publikationen der Gesellschaft für rheinische Gesichtskunde LI (Kleef, 1956) 21-22 (ook verschenen in de Werken Gelre XXIX in een niet altijd vlekkeloze vertaling). Over Beek, waarvan de geschiedenis pas in de veertiende eeuw enigszins grijpbaar wordt, zie 32-33. Voor oudere literatuur H. D. J. van Schevichaven, 'Het Rijk van Nijmegen, zijn dorpen en heerlijkheden', *Bijdragen en Mededelingen Gelre*, in (1900) 39-80. Bij de verponding van 1651 komt Beek - evenals in 1569-voor onder het Rijk van Nijmegen, zie Rijksarchief in Gelderland (RAG), Archief Staten Kwartier van Nijmegen, inv. nr 494. Hierbij als aanvulling A. J. Maris, 'De lijst van bannerheerlijkheden en andere hoge heerlijkheden in Gelre en Zutphen van 1569', *Bijdragen en Mededelingen Gelre*, LXVIII (1974/75) 145-147.

11. G. Rotthoff, *Studiën zur Geschichte des Reichsguts in Niederlothringen und Friesland während der sächsisch-salischen Kaiserzeit. Das Reichsgut in den heutigen Niederlanden, Belgien, Luxemburg und Nordfrankreich*. Rheinisches Archiv XLIV (Bonn, 1953) 42-43.

12. Dipl. Otto I, nr 115, dd. 22 nov. 949. Th. Sickel, ed., *Die Urkunden Konrads I, Heinrichs I., und Otto I*. Monumenta Germaniae Historica (MGH) Dipl. reg. imp. Germ. 1 (Hannover, 1879-1884). Van een verder verband tussen Beek en deze paltskerk is niets gevonden, zie A. Diederich, *Das Stift Sankt Florin zu Koblenz* (Göttingen, 1967) 346.

13. Evenzo de omstreden kwestie, of we met Rotthoff (hiervoor, noot 11) Auici (= Ewijk) of Auui (= Ooy) aldus onder anderen Stumpf, Sloet en Gysseling, of wellicht Auuic lezen moeten. In ieder geval is in de tekst 'in villis, quae dr [= dicuntur] Bechi et A. . . , situm in pago Ganipi in comitatu Arnulfi...' geïnterpoleerd. Er heeft kennelijk gestaan: 'in villa, quae [dr = dicitur] Bechi, situm in pago Ganipi...' Vergelijk de dorsale aantekening Bechi-Ganipi. Het origineel bevindt zich in de KB Brussel, ms 14794.

niet precies duidelijk, waar deze gouw gezocht moet worden, zelfs als men aanneemt, dat met Ganipi terecht Gennep aan de Niers en niet Genappe (Ardennen) bedoeld is¹⁴.

Afgezien van deze tiende-eeuwse vermelding van Beek bestaat er nog een oudere, voorkomend in de *codex Laurishamensis*. In 814 schonk een zekere Lantwart aan het klooster Lorsch één 'mansus in villa Bechi'. Ook hier is sprake van Beek bij Nijmegen, zoals uit het verband blijkt. Tezamen met Gent, Meinerswijk, Huissen en Ooy wordt Beek in de *pagus* Batua gesitueerd¹⁵. Regino van Prüm plaatst in dezelfde tijd ook Nijmegen in deze *pagus*¹⁶. Haast ongemerkt welt de vraag op, of misschien in de negende eeuw een andere gouw-indeling heeft bestaan dan in de tiende? Dankzij een reeks studies, te beginnen met het genoemde artikel van Niermeyer over het Midden-Nederlandse rivierengebied, gevolgd door de discussie tussen Van Winter en Blok over de *homines Franci*, is de politieke structuur van dit gebied in zoverre minder vaag geworden, dat de aanwezigheid van veel koningsgoed in de (Over-)Betuwe algemeen wordt aanvaard¹⁷. Blok heeft in navolging van Metz als een van de mogelijke betekenissen van de term *pagus* 'koninklijk domein' voorgesteld, juist ook in verband met de oorkonde van 949¹⁸. Als we hem hierin volgen en ons dus de *pagus* Ganipi voorstellen als een Ottoons kroondomein, mogen we dan in de negende-eeuwse *pagus* Batua het Karolingisch paltsdistrict zien, dat in de loop van de tweede helft van die eeuw door schenking, belening en usurpatie ineenschrompelt tot een geamputeerd Batua ten zuiden van de Waal? Hebben de Ottonen vervolgens dit koningsgoed bij hun grootscheepse reorganisatie met eigen bezittingen samengevoegd tot een nieuw kroondomein, de *pagus* Ganipi, genoemd naar het dicht bij het Rijkswoud gelegen Gennep¹⁹? Als we de lijn nog even mogen doortrekken: is het dertiende-eeuwse Rijk van Nijmegen de door de Staufen achter-

14. Rothhoff, *Reichsgut*, 42; Blok, *De Franken*, 84; L. Ph. C. van den Bergh, *Handboek der middelederlandse geographie* (3e dr.; 's-Gravenhage, 1949) 253. De opvatting Ganipi = Genappe vindt men bij Th. W. J. Driessen en M. P. J. van den Brand, *1000 jaar Gennep* (Nijmegen, s.a. [1975]) 5-8 en stoelt op een artikel in handschrift van F. Gorissen, 'Gab es ein Gennepgau?' (s.l. [Kleef?], 1951).

15. K. Glöckner, ed., *Codex Laurishamensis*, I (Darmstadt, 1929) 382, nr 103. Voor de identificatie van Havinum met Ooy (en niet Hien) pleit wellicht de vorm H]avi[num]. Over Lantwart zie H. Löwe, 'Studiën zu den Annales Xantenses', *Deutsches Archiv*, VIII (1951) 87-88, ook hierna noot 45 en 66. Vergelijk daarbij F. W. Oediger, 'Noch einmal die Annales Xantenses' in: F. W. Oediger, *Vom Leben am Niederrhein. Aufsätze aus dem Bereich des alten Erzbistums Köln* (Düsseldorf, [1973]) 192-201. Eerder verschenen in *Annalen Niederrhein*, CLVII (1955) 181-190.

16. *Regino abbas Prumiensis, Chronicon*, F. Kurze, ed. MGH *Scriptores rer. germ. in usum schol.* L (Hannover, 1890) 66.

17. Niermeyer, 'Het Midden-Nederlandse rivierengebied', 145-169; Van Winter, *Ministerialiteit en ridderschap*, 11-15; Blok, *De Franken*, 43-46 en 96; zie ook hiervoor, noot 1, 2.

18. W. Metz, *Das karolingische Reichsgut* (Berlijn, 1960) 18, 162 vlg.; *De Franken*, 73-74 en 84.

19. De voorkeur van de Ottonen voor dit gebied is algemeen bekend. Theophanu, echtgenote van Otto II, vertoefde dikwijls op het *palatium* bij Groesbeek, waar Otto III geboren werd; zie Gorissen, *Nimwegen*, 72.

gelaten erfenis²⁰? Deze vragen zijn van belang voor elk onderzoek naar de invloed van de koning in de lage landen.

Tegen de algemeen aanvaarde opvatting, dat Beek oorspronkelijk een onderdeel was van de *fiscus* Nijmegen pleit op het eerste gezicht een oorkonde, die tot nu toe niet de aandacht heeft getrokken van de onderzoekers naar de geschiedenis van de Nijmeegse palts. In 826 sloten de keizers Lodewijk de Vrome en zijn oudste zoon Lotharius een overeenkomst met hun *fidelis*, graaf Boso. Voor bezittingen te Biella in het graafschap Vercelli (Noord-Italië) verkregen beide keizers acht *mansi* met een kapel in eigendom 'in villa, quae dicitur Bechi'. Ongetwijfeld is dit Beek, omdat ter nadere plaatsbepaling vermeld wordt, dat deze *villa* naast de *fiscus* Niumaga ligt²¹. Boso had dit complex, volgens de stereotype opsomming van de pertinentie-formule: huizen, opstallen, onvrijen, landerijen, velden en weiden, beken en waterlopen, molens enz., in volledig eigendom. Volgt hieruit, dat een groot gedeelte van Beek vóór de ruil niet tot het koninklijk domein behoorde? Het is bekend, dat reeds Karel de Grote koningsgoed dienstbaar maakte aan zijn politiek. Zelfs hij kon er niet omheen delen van de *fiscus* te vervreemden ten behoeve van die aristocraten, die niet tevreden bleken met het ambtsgoed als beloning voor publieke functies. Bepaalde delen van de *fiscus* werden bestemd voor *beneficia*, ambtsgoederen en zelfs *allodia*. Toch meent Metz, dat de groten pas na Lodewijk de Vrome delen van belangrijke paltsen en *fisci* blijken te bezitten: in de achtste en begin negende eeuw neemt juist de koning nog adellijk grondbezit op in zijn domein²². Ook het verschijnsel van goederenruil door de keizer, ongetwijfeld ter uitbouw en afronding van een *fiscus* komt men vaker tegen. Soortgelijke transacties vonden bijvoorbeeld plaats in 817 met het klooster Fulda ten behoeve van de *fiscus* Frankfort²³. De beheerders van *fiscus*goederen schrokken er trouwens ook niet voor terug om verloren gegaan goed te annexeren²⁴. Beek zal derhalve oorspronkelijk ook tot het Nijmeegse kroondomein behoord hebben.

In de oorkonde wekt de wijze, waarop het begrip *fiscus* gebruikt wordt de indruk, dat we met een vrij scherp afgebakend territorium te doen hebben, waartoe allo-

20. Blok, *De Franken*, 84 en 136 n. 189 suggereert, dat de *pagus* Ganipi het Rijk van Nijmegen zou kunnen zijn.

21. *Codex Diplomatico Parmense. I Secolo VIII*, U. Benassi, ed. (Parma, 1910) 99-101, dd. 10 juli 826, nr I (= Böhmer-Mühlbacher², *Regesta Imperii*, I, nr 831 [805]).

22. W. Metz, *Zur Erforschung des karolingischen Reichsgutes*. Erträge der Forschung IV (Darmstadt, 1971) 80-81.

23. *Codex Diplomaticus Nassoicus. Nassauisches Urkundenbuch*, K. Menzel en W. Sauer, ed. (Wiesbaden, 1885; herdruk Aalen, 1969) 18 vlg., nr 49: *Concambium inter Ludouuicum imperatorem et monachos fuldensis monasterii*.

24. M. Schalles-Fischer, *Pfalz und Fiskus Frankfurt. Eine Untersuchung zur Verfassungsgeschichte des frankisch-deutschen Königstums*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte XX (Göttingen, 1969) 267. Voor meer voorbeelden van ruil, annexatie en dergelijke zie Metz, *Das karol. Reichsgut*, 145 vlg.

diaal bezit van Boso en anderen niet behoorde, in tegenstelling tot leen- of ambts-goed²⁵. Geheel duidelijk is de literatuur aangaande de exacte betekenis van de *term fiscus* helaas niet²⁶. In ieder geval is dit de eerste en tot nu toe enige oorkonde uit Karolingische tijden, waarin over Nijmegen als *fiscus* gesproken wordt²⁷. Nijmegen is voor wat het bijbehorend bos betreft - het Rijkswoud, dat een groot gedeelte van het oorspronkelijke kroondomein besloeg en zich volgens Gorissen uitstreckte tot onder Kleef²⁸ - tot op grote hoogte vergelijkbaar met paltsen als Frankfort en Aken, die ook grote banwouden binnen hun territoria kenden²⁹. We weten van het koninklijke initiatief om delen van deze wouden te ontginnen krachtens de bepalingen uit het Akens *capitulare* van 802/803 en het *capitulare de villis*.

Naast eenvoudige ontginners, die geen of zeer weinig verplichtingen ten opzichte van de koninklijke vronnhof hebben zien we ook koninklijke groten, vazallen, die als 'militaire' ontginners werkzaam zijn in grensgebieden tegen 'Spanjaarden', Saksen en Avaren³⁰. Niet slechts aan de grenzen zien we overigens aanzienlijke heren aan de ontginningsarbeid. In een publicatie over koningsgoed in Kassel en omgeving merkt Heinemeyer op, dat de Karolingische kanselarij eenzelfde terminologie hanteerde, waar het bovengenoemde grensgebieden (*solitudines, loca deserta* of *erema*) betreft en het koninklijk bos Bocchonia (later Kaufinger Wald). 'Spaanse' ontginners, die gedurende dertig jaren hun ontginning (*aprisio, proprium* of *captura*) in leen hadden gehouden, verkregen dit goed door een privilege in eigendom, met de toevoeging, dat het nieuwe *allodium* de grootte van de oorspronkelijke ontginning niet overschreed. Deze patrimonialisering constateerde Heinemeyer ook voor Kassel³¹. Uitgifte in eigendom betekende overigens niet, dat de koning zijn greep op zulk voormalig koningsgoed definitief verloor. Bosl heeft aangetoond hoe relatief termen als *proprietas, hereditas* en zelfs *allodium* zijn³². Altijd bleef de kans bestaan, dat de koning eenmaal weggeschonken goed terug-

25. Metz, *Das karol. Reichsgut*, 92-93.

26. Zie Metz, *Zur Erforschung*, 67-68 en C. Brühl, *Fodrum, gistum, servitium regis* (Keulen-Graz, 1968) onder andere 11 n. 21 en 415 n. 319.

27. Bekende aanduidingen zijn: *castrum, villa, palatium*.

28. Gorissen, *Nimwegen*, 24.

29. Schalles-Fischer, zie hiervoór, noot 24 en D. Flach, *Untersuchungen zur Verfassung und Verwaltung des Aachener Reichsgutes von der Karlingerzeit bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*. Veröffentl. des Max-Planck-Institut f. Gesch. XLVI (Göttingen, 1976) 182 vlg.

30. Metz, *Zur Erforschung*, 78-80.

31. K. Heinemeyer, *Königshofe und Königsgut im Raum Kassei*. Veröffentl. des Max-Planck-Institut f. Gesch. XXXm (Göttingen, 1971) 124-134, vergelijk Metz, *Das karol. Reichsgut*, 213-214.

32. K. Bosl, *Franken um 800. Strukturanalyse einer fränkischen Königsprovinz* (2e dr.; München, 1969) 79. De consequentie hiervan is, dat we niet louter op grond van terminologie schenkingen van *allodia, hereditates* enz. aan Fulda, Lorsch, Echternach of St Maarten te Utrecht als allodiaal van origine behoeven te beschouwen. Er kan zeer wel sprake zijn van voormalig koninklijk goed, bijvoorbeeld van ten gevolge van veroveringen aan de kroon toegevalen bezittingen.

vorderde of inruilde. Dat de schenking van de *curtis* te Biella aan Boso niet zonder beperkingen was, kan ook worden afgeleid aan het ontbreken van een verwijzing naar de overerfbaarheid in de dispositie van de oorkonde³³. Later meer over de specifieke vorm, die voor de nauwe band tussen koning en aanzienlijke ontginners gevonden werd.

Boso, de graaf die eigen goed te Beek inruilde voor goederen in Noord-Italië is geen onbekende. Hij behoorde tot de top van het Frankisch bestuursapparaat. In 827 stelde hij als *missus* een onderzoek in naar een conflict tussen de patriarch van Aquileia en Grado. Hij opereerde dat jaar vanuit Turijn, waarschijnlijk zijn residentie³⁴. Ongetwijfeld kan hij beschouwd worden als een exponent van de Frankische rijksaristocratie³⁵. Zijn dochter Thietberga huwde Lotharius II; een verbintenis, die voor haar overigens slechts kommer en kwel meebracht³⁶.

Het bezit van een *allodium* op koningsgrond kan dus het gevolg zijn van ontginningsactiviteiten. Als er aan een roding te Beek door Boso, of wellicht waarschijnlijk, door zijn vader gedacht mag worden, dan moet deze analoog aan de situatie in de Spaanse mark en Septimanië minstens dertig jaar eerder zijn aangevangen, dus op zijn laatst in de jaren negentig van de achtste eeuw. Uit voorbeelden in de Spaanse mark en in Kassei blijkt, dat ontginningen juist ca. 775-780 met toestemming van de koning en medewerking van de gouwgraaf of beheerder van de *fiscus* op grote schaal beginnen. Ook de oudste schenkingsoorkonden van het klooster Werden roepen een beeld op van drukke ontginningswerkzaamheden vóór 800. Meestal wordt de ontginning (hier *comprehensio* genaamd) nader omschreven, bijvoorbeeld tussen twee beken of, bij de schenking van Hemric uit 796 '... (comprehensionem) in silva, que dicitur Heissi [= Heisingen bij Essen] in aquilonali ripa fluvii Rure, quam ibi dudum comprehendi inter montem et ipsum fluvium...'³⁷. Realiseren we ons daarbij, dat het riviereengebied een van de uitvalsbases van het Frankisch staatsgezag voor verdere veroveringen was - Niermeyer wil deze streek

33. Over deze problematiek D. von Gladiss, 'Die Schenkungen der deutschen Könige zu privatem Eigen (800-1137)', *Deutsches Archivf. Gesch. des Mittelalters*, I (1937) 96-97.

34. B. Simson, *Jahrbücher des frankischen Reichs unter Ludwig dem Frommen*, I (Berlijn, 1874; herdruk Berlijn, 1969) 281-282. Zie ook *I Placiti del 'regnum Italiae'*, C. Manaresi, ed. *Fonti per la storia d'italiana pubblicate dall'istituto storico italiano per il medio evo XXXVII* (Rome, 1955) 113-118; ook V. Krause, 'Geschichte des Instituts der missi dominici', *Mitteilungen des österr. Inst. f. Geschichtsforschung*, XI (1890) 301-360. Boso wordt een *missus discurrens* (267 nr 99 en 101) genoemd zonder verdere uitleg.

35. G. Tellenbach, *Königtum und Stämme in der Werdezeit des Deutschen Reiches*. Quellen und Studien zur Verfassungsgeschichte des Deutschen Reiches im Mittelalter und Neuzeit VII, 4 (Weimar, 1939).

36. Voor Thietberga zie onder andere E. Dümmler, *Geschichte des Ostfränkischen Reiches. II Ludwig der Deutsche* (2e dr.; Leipzig, 1887; herdruk Hildesheim, 1960) 5 vlg. Voor Boso en de door Simson, Tellenbach en anderen veronderstelde familie-relatie met de Bosoniden, hierna, noot 67.

37. D. P. Blok, *Een diplomatisch onderzoek van de oudste particuliere oorkonden van Werden* (Assen, 1960; diss. GU Amsterdam) 162, nr 7, dd. 6 juni 796 (bevestiging 177, nr 19).

reeds ten tijde van Pippijn II de status van een *ducatus* geven - en voorts dat Karel de Grote sedert 786 Herstal en Duren opgaf voor Nijmegen en Aken³⁸, is het dan onwaarschijnlijk, dat we hier stuiten op een koninklijke vazal, die een deel van de *fiscus* van Karel de Grote ter ontginning heeft gekregen?

De uitgifte van land ter ontginning is een politiek, die in het zuiden van het rijk gevolgd werd tegenover de voor de Arabieren vluchtende *Hispani*. Voor het merendeel behoorden dezen, zoals we reeds zagen, tot de *minores*, ofschoon er zich ook aristocraten onder de vluchtelingen bevonden. Tot de *maiores*, die op gelijke voet verkeerden als de Karolingische graven moet een Johannes en zijn zoon Teudefridus gerekend worden. Johannes, die zich als bevechter van de Saracenen onderscheiden had, vroeg en verkreeg van Lodewijk de Vrome toestemming de woestijn Fontes in de gouw Narbonne om te zetten in een *villa*. Met deze belofte begaf Johannes zich naar Karel de Grote, die de schenking van zijn zoon in 795 bevestigde en uitbreidde zonder betaling van enig cijns of andere lasten. Voorwaarde voor dit alles was echter, dat Johannes zich als vazal persoonlijk onder bescherming van de koning plaatste. Gladiss ziet hierin 'politische Klugheit' tegenover pas onderworpen onderdanen³⁹. Volgens Dupont hebben we hier te maken met exploitatie door een collectief, bestaande uit ongeveer vijftientig man onder het patronaat van Johannes⁴⁰. Van een uitgifte van land in leen is evenwel geen sprake. Johannes verkrijgt zijn *aprisio* als vrij eigen, waarbij uiteraard de door Bosl gemaakte restrictie van toepassing is.

Gezien de sociale status van Boso kan de koning jegens hem of zijn vader een zelfde handelwijze gevolgd hebben als jegens Johannes. Opmerkelijk is het verschil in bewoording ten opzichte van de goederen, die Boso in de *villa* Biella in eigendom verkrijgt en van de door hem afgestane goederen in Beek. Tot eerstgenoemd complex behoren volgens de pertinentie-formule wijngaarden, *alpes* en bossen, welke te Beek ontbreken. Van deze trits is het laatste bijzonder. Uit een palynologisch onderzoek van een profiel tegen de noordhelling van het Kops Plateau, dus zeer dicht onder Beek, bleek dat dit gedeelte van de stuwwal omstreeks 700 à 800 in geringe mate bebost was. Ofschoon er van een zwak bosherstel sprake is zijn de heuvels nog voornamelijk met gras begroeid; de sterke vertegenwoordiging van artemisia

38. Flach, *Untersuchungen*, 21.

39. Dipl. Karel de Grote, nr 179, dd. maart 795. E. A. Mühlbacher, A. Dopsch, J. Lechner en M. Tangl, ed., *Die Urkunden Pippins, Karlmanns und Karls des Grossen*, MGH Dipl. Kar. 1 (Han-nover, 1906): 'Et cum ad nos venisset cum ipsa epistola, quod filius noster ei fecerat, in manibus nostris se commendavit et petivit nobis iam dictus fidelis noster Iohannes, ut ipsum villarem... concedere fecissimus'. Vergelijk R. d'Abadal, *La Catalunya Carolingica* CBarcelona, 1952) 320-321, App. VU, dd. 1 jan. 815; Cl. Devic en J. Vaissète, *Histoire générale de Languedoc*, II (Toulouse, 1875) 186-187, Preuves nr 85, dd. 11 sept. 834. Verder Von Gladiss, 'Die Schenkungen der deutschen Könige', 106-107.

40. Dupont, 'L'aprision et le régime aprisionnaire', hier speciaal 186-187.

(alsem), liguliflore composieten als de paardebloem, en *plantago lanceolata* (smallbladige weegbree) wijst op open weilanden en veeteelt. Enige rogge moet reeds verbouwd zijn. Op de noordhelling van de stuwwal bedreef men dus in deze tijd voornamelijk veeteelt met wat landbouw⁴¹. In het laaggelegen, drassige gebied ten noorden, oosten en westen van de dorpskern van Beek vond men broekbos⁴². Het resultaat van dit pollen-onderzoek sluit treffend aan bij de beschrijving van Beek in de pertinentie-formule; een reden te meer om deze formules niet altijd als stereotiepen ter zijde te schuiven. De maximale omvang van het in Frankische tijd gerooide land kan niet veel groter zijn geweest dan de reeds vermelde acht *mansi* met toebehoren, waaronder huizen en, heel opmerkelijk voor onze streken in deze tijd, watermolens⁴³, waarvoor het terrein met zijn grote niveauverschil uitermate geschikt is. Het geheel kan worden samengevat onder het middelnederlandse begrip *bivanc*⁴⁴.

De vraag doet zich voor of Boso het gehele dorp Beek in eigendom gehad heeft. Gezien de omvang zou dit heel goed kunnen. Daarbij moet men bedenken dat hij ook de kapel bezat. Slechts één *mansus*, die vrij bescheiden geweest moet zijn, is in 814 zoals we zagen in handen van Lantwart⁴⁵. Van de twintig woningen zijn op een

41. H. Teunissen-van Oorschot, in: J. E. Bogaers, e.a., 'Problemen rond het Kops Plateau', *Oudheidkundige Mededelingen*, LVI (1975) 132-133.

42. Zowel drs H. Teunissen-van Oorschot als dr D. Teunissen, afd. Biogeologie, Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen, Kath. Universiteit Nijmegen, dank ik hartelijk voor hun rapport over de interpretatie van het pollendiagram Kopse Hof 50-30 cm mv (dit diagram is opgenomen in *ibidem* tegenover p. 134).

43. Blok, *De Franken*, 107-111, wijst op Karolingische bos-ontginningen langs de IJssel bij Brammen, te Zelhem in de Achterhoek en te Doornspijk op de Veluwe. Naar de exacte betekenis van *mansus* blijft het gissen. In de context van de oorkonde van 826 zullen we waarschijnlijk met afzonderlijke bedrijfseenheden te maken hebben (zie Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, ad v. mansus, p. 644, nr 5). In Westfalen en Nedersaksen komen kleine nederzettingen voor van gemiddeld vier tot acht *mansi*; zie Nitz, hierna, noot 47. Metz, *Zur Erforschung*, 67, n. 11, schat in navolging van Ganshof een hoeve op ongeveer 14.40 ha. Voor Beek zou dit neerkomen op een totale oppervlakte van ruim 115 ha.

44. 'Von einem irgendwie dazu berechtigten, z.B. einem Hausgenossen gerodetes Grundstück, das durch Einhegung (Einfang, Infang) zu seinem Sondereigentum wurde...'. Haberkern en Wallach, *Hilfswörterbuch für Historiker*, I (4e dr.; München, s.a. [1974]) 75.

45. Zie 66, noot 15. 'Item in villa Bechi mansus unum et hominem super ipsum...'. Het verband tussen deze *mansus* en de *fiscus* kan afgeleid worden uit de schenking aan het rijksklooster Lorsch. Bestond deze *mansus* reeds voordat Boso c.s. met ontginningswerkzaamheden begonnen? Uit enkele vondsten in het midden van de negentiende eeuw - Merovingisch aardewerk (vier potjes) en Frankisch ijzerwerk (voornamelijk wapens) - kan men opmaken, dat er zeker één eeuw voor de bewuste oorkonde van 826 van bewoning te Beek sprake is. W. Pleyte, *Nederlandsche oudheden van de vroegste tijden tot op Karel den Groote*. XVIe Afl. Batavia etc. (Leiden, 1901) 33 vermeldt, dat zij uit een Frankische begraafplaats afkomstig zijn. Op mijn verzoek was drs A. Peddemors, conservator van de Nederlandse Afdeling van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, zo vriendelijk een onderzoek in te stellen in het museum-archief naar een beschrijving van de vindplaatsen. Een exacte localisatie bleek nergens vermeld te zijn. Pleyte geeft in zijn aantekeningen bij de beschrijving van Frankische oudheden uit juli 1855 slechts: 'gevonden te Beek, boven Nijmegen; geschenk van den hr van der Goes, notaris te Beek (vergel. Iuny 1851)'.

betrouwbare achttiende-eeuwse verpondingskaart met enige moeite er acht tot tien als grotere woningen met bedrijfsruimten en bijgebouwen (boerderijen?) te herkennen. De eerste kadastrale kaart van Beek uit 1820 geeft nog praktisch hetzelfde beeld⁴⁶. Een tweede indruk uit het kaartenmateriaal is, dat er geen duidelijke sporen van zogenaamde *Waldhufen* met strokenverkaveling te vinden zijn⁴⁷. De belangrijkste bedrijfsgebouwen liggen aan de Holleweg (h), de Waterstraat (j) en de Rijksstraatweg (g).

Het is een hachelijke onderneming, aan de hand van een achttiende-eeuwse kaart, hoe betrouwbaar ook en gecombineerd met gegevens uit verpondingskohieren van 1650 en 1780 (1789) de ligging van Karolingische *mansi* ter plaatse af te lezen, hoewel vergelijkbare methoden in Duitsland wel worden toegepast⁴⁸. Niettemin lijkt het de enige wijze, om tot een globale reconstructie van de villa Beek te geraken. Ons uitgangspunt is opnieuw de pertinentie-formule uit de oorkonde van 826. Afgezien van huizen, opstallen en onvrijen worden akkers, velden en weiden of wilde gronden, beken en waterlopen, molens en wat er verder aan baten en verhaal is, opgesomd. We zullen de akkers (*terraé*) en de velden (*pratae*) stellig moeten zoeken op de hogere gronden van het dorp. Daarvoor komen twee sectoren in aanmerking:

Onder deze laatstgenoemde datum worden Romeinse oudheden vermeld met de opmerking, dat deze voorwerpen gevonden zijn 'bij het omzetten van land, dicht bij den Beekschen molenpol...'. Zijn de Frankische vondsten ook uit dit land afkomstig? De molenpol kan in de nabijheid van de watermolen aan de Elsbeek gelocaliseerd worden, ongeveer ter plekke van het huis Elsbeek, in 1872 - en niet 1869, zoals de tekst bij de desbetreffende Ansicht in *Ubbergen in oude ansichten* abusievelijk geeft - als woning betrokken door notaris F. W. van der Goes, broer van bovengenoemde (C. M.), die tot burgemeester van Ubbergen was benoemd. Zie M. J. Th. van Boldrik, A. A. E. M. Gijsbers en H. J. Hendriks, *Ubbergen in oude ansichten* (3e dr.; Zaltbommel, 1976) nr 117 vergelijk nr 114. Verder J. H. Holwerda, M. A. Evelein en N. J. Krom, *Catalogus van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* ('s-Gravenhage, 1908) G I, 14 en 78; G III, 192-200 (resp. 231, 235 en 252); J. Ypey, 'De verspreiding van vroeg-middeleeuwse vondsten in Nederland', *Berichten Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek*, IX (1959) 98-118, hier bepaaldelijk 111.

46. RAG, Archief Gedeputeerden van Nijmegen, kaart nr 23: 'Figuratieve Caart van de Heerlijckheit Beek. Opgenomen en Gecarteerd op ordre van Haar Edele Mogende Heeren Gedeputeerde Staten van Nijmegen door J. H. van Suchtelen, 1756'; Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, Arnhem, kaart Gemeente Ubbergen Sectie B genaamd Beek, Eerste Blad, opgemeten door C. de Haan 1820. De bijbehorende aanwijzende tafels en register van Akten zijn in de oorlog door brand verloren gegaan. (Ook RAG, Kadastrale kaartenverzameling, nr 46). NB: De letters en/of cijfers tussen haakjes achter de toponiemen in de tekst verwijzen naar het bijgevoegde kaartje (Bijlage I).

47. H. J. Nitz, 'Regelmässige Langstreifenfluren und frankische Staatskolonisation. Eine Untersuchung ihrer Zusammenhänge im westlichen Oberrheingebiet und anderen deutschen Landschaften', in H. J. Nitz, ed., *Historisch-genetische Siedlungsforschung. Genese und Typen ländlicher Siedlungen und Flurformen*. Wege der Forschung CCC (Darmstadt, 1974) 355. Van een ten tijde van Karel de Grote doorgevoerde staatskolonisatie als te Brackel bij Dortmund (*ibidem*, 358) is te Beek zeker geen sprake geweest.

48. Voor de verpondingskohieren zie RAG, Archief Staten Kwartier van Nijmegen, inv. nr 494 (1649/50) en 515a (1780/89), eventueel aan te vullen met gegevens over de achttiende-eeuwse verponding in het Archief familie Van Randwijck (ook RAG).

a) de stuifzandrug van Zyfflich, globaal genomen het gebied rond Waterstraat en het begin van de huidige Bongerdstraat (k) en b) de stuwwal. Deze laatste sector valt van oost naar west gaande weer uiteen in drie stukken: het Keteldal (c), het land boven de kerk ('de Geest') (b), en in het westen de Westerakker (a). Centrum is ongetwijfeld de Geest, te begrenzen door de Holleweg in het zuiden, de beek de (Oor)Sprong in het westen (p + q), in het oosten door de Waterstraat en de Elsbeek (r) en in het noorden eveneens door de Waterstraat. Dicht bijeen liggen in de noord-oostelijke hoek van dit gebied de kerk met kerkhof (6), een watermolen met vijvers (wijers) en tegenover de kerk aan het uiteinde van de Holleweg het 'Spijker' (7).

Hoewel ik geen exacte plaats zou kunnen aanwijzen voor de ligging van alle acht *mansi* van Boso, lijkt mij de locatie van het centrum van de belangrijkste en wellicht ook grootste *mansus* op deze plaats, de *Herrensitz*, zeer waarschijnlijk (3). De naam 'Spijker' werd van oudsher gegeven aan het (land)huis van de heren van de heerlijkheid⁴⁹. Dicht bijeen vindt men dus twee belangrijke gebouwen, kapel en herenhuis, welke een collectieve functie voor de gehele plaatselijke gemeenschap vervulden. Het zou geen verbazing wekken, indien het *spicarium* het centrum was, waarheen afdrachten in natura van alle acht hoeven gebracht werden. Zonder hier een Karolingisch domein in klassieke zin te projecteren, lijkt mij een zekere samenhang tussen de acht *mansi* van Boso noodzakelijk. Tot de belangrijkste *mansus* behoorde ongetwijfeld de Geest. Zelfs tot in de negentiende eeuw nog was dit gebied geheel dan wel gedeeltelijk in kerkelijke handen⁵⁰.

Heel wat moeilijker is het de andere *mansi* te localiseren. In ieder geval is er wel iets voor te zeggen, om deze hoeven te zoeken bij de watermolens, die we op verschillende plaatsen op de teen van de stuwwal aantreffen. Zo zoek ik een centrum in de noord-west hoek van de Geest, en wel om en nabij de watermolen van de Sprong, ongeveer ter plaatse van het huis Westerbeek en het tegenwoordige gemeentehuis (2). Ten westen van Westerbeek liggen akkers tegen de helling van de Ravenberg (e)⁵¹. Wellicht is de Stokkenhof, ten noorden van de Rijksstraatweg, maar nog binnen het domein van de 'Kerk' *mansus*, als een onderdeel daarvan te beschouwen,

49. De aanduiding 'spijker' was in de zeventiende eeuw algemeen voor kleinere buitenhuizen, vergelijk W. H. Tiemens, 'Zypendaal' in: *Stichting Vrienden der Gelderse Kasteelen 1965-1975* (Arnhem, 1976) 173.

50. Zie ook de 'Statistieke beschrijving van de steden en het platteland van Gelderland uit 1808', medegeedeeld door P. D. Keymel in *Bijdr. en Meded. Gelre*, LX (1961) 233-247. Over het kerkje van Beek is weinig bekend, zie F. W. Oediger, *Die Erzdiözese Köln um 1300. Die Kirchen des Archidiakonates Xanten* (Bonn, 1969) 323. Patroonheilige is Bartholomeus, de kerk ressorteerde onder het kapittel van Zyfflich (later Kranenburg). J. Fleckenstein, *Die Hofkapelle der deutschen Könige*. Schriften der MGH XVI/1 (Stuttgart, 1959) 98 ziet in de kapel een eigenkerk van Boso. 51. RAG, Van Randwijck, inv. nr 1251 (anno 1724); Staten Kwartier van Nijmegen, inv. nr 515a, 16 en 36.

getuige toponiemen als 't Kerkenland of Kerkhof op Stokkenhof⁵². De pastorie van de hervormde gemeente ligt op de kadasterkaart van 1820 nog dicht bij deze boerderij, die later (?) gedeeld werd en een Groot en Klein Stokkenhof opleverde⁵³. Als Frankisch centrum voor het Keteldal zou De Mussenberg (4) in aanmerking kunnen komen, hoewel mijn Beekse informanten zich een watermolen aldaar niet herinneren. Meer naar het oosten, 'Ten Stert in de spaarzame veertiende-eeuwse bronnen, bevond zich wel een watermolen (5). Dat een *mansus* rondom deze plek gedeeltelijk op Kleefs gebied zou hebben gelegen is niet bezwaarlijk⁵⁴. Teruggaande over de Rijksstraatweg naar het westen voorbij de kerk ontdekken we in de onmiddellijke nabijheid van de Westerakker - ook wel geheten Het Grote Dal - geen enkele boerderij of watermolen. Iets meer naar het oosten, dus teruggaande richting kerk, stond wellicht eveneens een molen, onder aan de Honsbeek, ongeveer ter plaatse van het huidige huis Pietersberg⁵⁵. Of we hier met het centrum van de Westerakker-mansus of met een nieuwe *mansus* van doen hebben valt niet te zeggen (1 b). Dat er een *mansus* in de noord-westelijke hoek van de latere heerlijkheid om en nabij de Nattebeek (1a of links van 1a, ter hoogte van 'g') heeft gelegen lijkt mij eveneens waarschijnlijk.

Het achttiende-eeuwse kaartbeeld laat nog twee à drie boerderijen zien aan de Waterstraat op de stuifzandrug. Door de vroeg-achttiende-eeuwse aanleg van de slotgracht en fundamenten voor het nooit opgetrokken buitenhuis van de graven van Randwijck, sedert 1650 heren van Beek (8), is de percelering ter plaatse zo verstoord, dat voorlopig geen hypothesen zijn op te stellen. Tellen we alle plaatsen op, waar we Karolingische centra vermoedden, dan komen we tot vijf of zes. Alle liggen aan of bij de Rijksstraatweg, de 'gemene straat' in de veertiende eeuw, juist nog op de rand van de stuwwal.

Men kan zich indenken, dat in prae-Frankische tijden zich enige bewoning op de bergtongen concentreerde; de verplaatsing naar de lagere gedeelten van de stuwwal, de 'dalen', zal met deze ontginningsfase verband houden. Of de broeklanden in de latere polder, voor het merendeel nog moerassig en wild gebied vanuit deze centra benut werden, weet ik niet. Als uiterste grens van de stuifzandrug, die in Karolingische tijd reeds werd bewoond, zou ik willen wijzen op een natuurlijke waterloop, in het oosten eertijds gevoed door het Wylmeer, tussen de Rijks-

52. RAG, Van Randwijck, inv. nr 1255 (anno 1735); Staten Kwartier van Nijmegen, inv. nr 515a, 27 en 30. De naam Stokkenhof komt niet voor in de verponding van 1650; de vroegste vermelding is uit 1737 (Van Randwijck, inv. nr 1256).

53. Bij het localiseren van de veldnamen ben ik te rade gegaan bij dhr. P. J. de Leeuw, mej. M. J. Th. van Boldrik en dhr F. Steenmans, allen te Beek woonachtig. Ik dank hun voor de enthousiaste medewerking bij dit onderzoek.

54. RAG, Van Randwijck, inv. nr 1160 en 1161 (anno 1350): 'onse moele ten stert mit allen den wijeren ende beken, die totter voers. moeien nu behoren...'; verder Gorissen, *Nimwegen*, 32, n. 2. De deling van de Bekerberg en de Kleefse- en Wylerberg stamt uit een jongere tijd, *ibidem*.

55. RAG, Staten Kwartier van Nijmegen, inv. nr 515a, 10.

straatweg en de tegenwoordige autosnelweg Kleef-Nijmegen. Slechts het westelijke gedeelte in de benedenpolder (s) is intact gebleven. Deze beek, die tegenwoordig ter hoogte van de oude heerlijkheidsgrens met Ubbergen onderbroken wordt, zet zich op Ubbergens gebied voort en loopt via de kleine meertjes uit in Het Meer. Dat we hier met een restant van een natuurlijke beek te maken hebben blijkt uit het grillig verloop. Gorissen bevestigt deze mening met de constatering, dat de donken-namen in de Duffel omstroemd worden door natuurlijke beken of oude rivierlopen⁵⁶. Direct ten noorden van het bejaardencentrum Het H6fke, opgetrokken op de plaats van de fundamenten van het huis van de graven van Randwijck, luistert een weide naar de naam Hazeldonk (m)⁵⁷. Aan de zuidzijde wordt deze weide begrensd door de bewuste beek en aan de noordzijde door een al even grillig oost-west lopende wetering; overblijfsel van een tweede beekje? Pal ten westen van de Hazeldonk treft men de veldnaam Gelderhorst (I) aan; evenals donk-namen wijst een horst-naam op hoger liggende gronden⁵⁸.

Edelman, Vlam en Hoeksema hebben uitvoerig studie gemaakt van de percelering in het rivierengebied. Daarbij meende Edelman in de langgerekte kavels bouwland Frankische percelen te zien⁵⁹. Als we in Beek naar een vergelijkbare situatie zoeken, dan vinden we die uitsluitend op de stuifzandrug. Na eliminering van erfdelingen uit later tijd zijn enkele van deze smalle, langgerekte kavels langs de Waterstraat, Bongerdstraat en Rijksstraatweg met enige moeite te reconstrueren. Tot aan de door ons als uiterste grens aangewezen beek zijn in de Bovenpolder de percelen oost-west georiënteerd, in tegenstelling tot die ten noorden en westen van de stuifzandrug, welke alle loodrecht op de Kadijk staan, afgezien van enkele parallel met Het Meer lopende watertjes.

Een voortgezet onderzoek naar veldnamen in de Beekse polder is dringend gewenst om meer inzicht te krijgen in deze problematiek⁶⁰. De noodzaak van zo'n onderzoek wordt nog versterkt, omdat we hier niet alleen met een Frankische ontginning te maken hebben, doch ook met de veel uitgebreidere laat-middeleeuwse ontginningsactiviteiten. In de tweede helft van de dertiende eeuw is een dergelijke activiteit in dit gebied duidelijk te constateren⁶¹. Het pollendiagram Kopse Hof

56. F. Gorissen, 'Die Duffel; Zur Geschichte einer Kulturlandschaft', *Numaga*, XXII (1975) 103.

57. RAG, Van Randwijck, inv. nr 1260 (anno 1792); Staten Kwartier van Nijmegen, inv. nrs 494, fol. 2 en 515a, 35. Ook de naam Hasendonk komt voor.

58. RAG, Van Randwijck, inv. nr 1260 (anno 1792); Staten Kwartier van Nijmegen, inv. nrs 494, fol. 4 en 515a, 35. Voorts C. H. Edelman en A. W. Vlam, 'Over de perceelsnamen van het Nederlandse rivierkleigebied. I Betuwe en Bommelerwaard', *Boor en spade. Verspreide bijdragen tot de kennis van de bodem van Nederland*, III (1949) 271.

59. C. H. Edelman, 'Iets over veldnamen en perceleringen', *ibidem*, II (1948) 111.

60. Op een andere plaats hoop ik de resultaten van dit onderzoek te publiceren.

61. L. A. J. W. Sloet, ed., *Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen* (2 dln; 's-Gravenhage, 1872-1876) nr 1089, dd. 8 juni 1285: 'Item Tilmanno de Novimagio decimas in Ubbrugen, videlicet nemoris, paludis et suarum arearum noviter excultarum'.

ondersteunt wederom de gegevens uit het schriftelijk bronnenmateriaal. De elzenbossen aan de voet van de stuwwal zijn in deze tijd massaal gekapt; veeteelt wordt niet meer op de hoge gronden, doch nu in het laagland aangetroffen. Op de heuvels blijft graanbouw over, terwijl de bebossing aldaar zich langzaam herstelt⁶². Ook toponiemen wijzen op deze grote ontginningsgolf: weiden in de directe omgeving van de beek dragen namen als het Raailand en Boetbergens Raailand (n)⁶³. De vrij recht lopende grens tussen de heerlijkheid Beek en Ubbergen moet ook met deze ontginning in verband gebracht worden. Precies hierlangs loopt een wetering. Bovendien lijkt deze scheiding gedeeltelijk getrokken te zijn op de kerk van Persingen als oriëntatiepunt. Ook in de Duffel fungeren kerken als *point de vue* voor ontginningsassen⁶⁴. Het laaggelegen gebied, zowel het Beekse als het Ubbergse, werd tegen het water van Het Meertje beschermd door de Kadijk of Mosterdijk, die omstreeks 1300 - in dezelfde tijd werd ook de ringdijk om de Bommelerwaard aangelegd - werd opgeworpen. In de naam Mosterdijk (o) zit het middelnederlandse *mutsaart* verscholen, hetgeen wijst op de constructie van de dijk met vlechtwerk van griendhout.

Keren we terug naar de Frankische periode. De oppervlakte cultuurland van de *villa* Beek zal zeker niet meer dan 100 ha groot zijn geweest. Al met al geen groot complex, al is het voor die tijd en voor deze streken niet te verwaarlozen. Vergeleken met het domein, dat Boso in Biella verkrijgt, een vronnhof met afhankelijke *mansi*, het geheel in de oorkonde aangeduid als *curtis*, moet Lodewijk de Vrome er veel aan gelegen zijn geweest Beek ten behoeve van uitbreiding en afronding van zijn geliefde *fiscus* Nijmegen te verwerven. Juist in deze jaren liet hij het palatium opknappen onder toezicht van zijn bibliothecarius Gerwardus⁶⁵.

Tenslotte enige woorden over Lantwart en Boso. Als zovele begunstigers van het klooster Lorsch, zou men de eerste een *homo Francus* kunnen noemen⁶⁶. Deze *Franci*, die volgens de capitularia 'in fiscis aut villis nostris' woonden en volgens de *Ewa* eigen overerfbaar goed (*hereditas*) met bos, land, onvrijen en ander roerend goed bezaten, moeten we dus wel onderscheiden van de zogenaamde koningsvrijen. Eerstgenoemden behoorden in het rivierengebied tot de élite van koninklijke vazallen, door de vazallitische eed hecht aan de koning verbonden. Nergens blijkt dat zij in een of ander vorm cijns betaalden. Dit was in strijd met hun hoge positie. De

62. Zie hiervoor, noot 41 en 42.

63. RAG, Van Randwijck, inv. nr 1245 (anno 1687); Staten Kwartier van Nijmegen, inv. nrs 494, fol. 2, 5v en 515a, 1 en 3.

64. Gorissen, 'Die Duffel', 132-134.

65. *Einhardus. Translatio et Miracula SS Marcinelli et Petri, Liber Quartus*, G. Waitz, ed. MGH Scriptorum XV (Hannover, 1887) 258, par. 7 (anno 828).

66. Blok, *De Franken*, 114-115, ziet in Gerward, bibliothecarius, belast met bouwzaken van de Akense palts, tevens bekend als een der begunstigers van Lorsch, een *homo Francus*. Volgens Löwe (hiervoor, noot 15) was Lantwart uit 814 zijn broer.

overeenkomst met de koningsvrijen - of moeten we liever zeggen de *fiscalini*? - ligt in de uitdrukkelijke band met de koning; de vestiging op koninklijk domein, dat dikwijls ter ontginning in leen of eigendom wordt gegeven. Als we Lantwart als *homo Francus* kunnen karakteriseren dan pleit er veel voor om ook Boso en zijn vader tot deze groep te rekenen. De genoemde criteria gaan voor hen op. Ook blijkt, dat de koning hun 'eigendom' kan ruilen voor een ander, het zij toegegeven, veel interessanter complex. Is dit echter te rijmen met de hoge functie, die Boso bekleedde? Vooraleer hier op in te gaan moet ik stil staan bij de opvatting, als zou Boso een lid van het machtige geslacht der Bosoniden zijn, dat vooral ten tijde van Karel de Kale van zich deed spreken en waaruit Lodewijk de Blinde, koning van Neder-Bourgondië en Italië voortspoot. Bij Tellenbach en andere Duitse geschiedschrijvers blijkt echter geen onzekerheid te bestaan over de vraag of onze Boso de grootvader was van Boso van Vienne, op zijn beurt de vader van koning Lodewijk de Blinde⁶⁷.

Interessant is, dat de oorkonde van 826 ons dus enig inzicht geeft in de wijze, waarop de eerste der Bosoniden vaste greep in Noord-Italië wist te verkrijgen: combinatie van Karolingische ambten aldaar met het bezit van een *curtis*. Wellicht is er nog iets meer te zeggen over de achtergrond van Boso van Beek. Gingins-la-Sarra wees in het midden van de vorige eeuw reeds op de Saksische oorsprong van de Bosoniden⁶⁸. Is het louter toeval, dat in 834 onder de Saksische getuigen bij een overdracht volgens de *lex Francorum* van goederen in Oosterbeek en op de Praast bij Arnhem, die aan de Saksenkoning Widukind hadden toebehoord, een Boso figureert? Niermeyer heeft deze getuigen terecht als *homines Franci* bestempeld⁶⁹.

67. Simson, *Jahrbücher*, 281-282, verwijst naar Dümmler, *Geschichte des Ostfränkischen Reiches*, II (2e dr.; Leipzig, 1889, herdruk Hildesheim, 1960) 16. Aldaar spreekt de auteur over Boso van Vienne, niet over Boso van Beek/Biella. Voor deze vader van Lodewijk de Blinde, zie *ibidem* en 403; Tellenbach, *Königtum und Stämme*, 46. L. Boehm, *Geschichte Burgunds* (Stuttgart, enz. s.a. [1971]) 104, ziet Boso van Vienne als kleinzoon van Boso van Beek/Biella. Voor een stamboom der Bosoniden, zie hierna bijlage II; over dit geslacht verder F. Seemann, *Boso vort Niederburgund* (Halle, 1911); G. Tellenbach, 'Der grossfränkische Adel und die Regierung Italiens in der Blütezeit des Karolingerreiches', in: G. Tellenbach, ed., *Studien und Vorarbeiten zur Geschichte des grossfränkischen und frühdeutschen Adels*. Forschungen zur oberrhein. Landesgesch. IV (1957) 62vlg.; R. Wenskus, *Sächsischer Stammesadel und fränkischer Reichsadel*. Abhandlungen der Akad. der Wissensch. in Göttingen, Phil.-hist. KI. Dritte Folge Nr 93 (Göttingen, 1976) 108.

68. P. de Gingins-la-Sarra, 'Mémoires pour servir à l'histoire des royaumes de Provence et de Bourgogne-Jurane', *Archiv für Schweiz. Geschichte*, VII (1851) 121 vlg. Volgens deze auteur was Boso van Vienne van vaderszijde van Saksische afkomst. De naam Boso(n) komt vele malen voor in de *Traditiones* van de Benedictijner abdij Corvey, gesticht in 815 en uitstralingspunt voor kerstening onder de Saksen. Zie over het geslacht der Bosoniden ook R. Parisot, *Le Royaume de Lorraine sous les Carolingiens (843-923)* (Parijs, 1898). In dit, overigens nog steeds voortreffelijke werk over een slecht bekende periode, wordt over 'onze' Boso alleen gezegd: 'nous ne savons ni de quel pays il tirait son origine, ni quelles fonctions il avait remplies'. Parisot gaat wel in op een zoon en naamgenoot, gehuwd met een Engeltrude (speciaal 165-167), niet opgenomen in de verkorte genealogie in bijlage II hierna. Zie W. Schlaug, *Die altsächsische Personennamen vor dem Jahre 1000* (Lund-Kopenhagen, s.a. [1962]) 24-27 en 64 (*Bôso*); eventueel ook 63 (*Bôzo*)?

Er is veel voor te zeggen, om in deze Boso onze graaf en *missus* te zien, die, hoewel zijn interesse steeds meer naar Italië werd getrokken, toch nog voldoende bij voorvaderlijke zaken in zijn oude vaderland betrokken kan zijn geweest. Uiteraard is omtrent dit alles geen absolute zekerheid te geven, onwaarschijnlijk is het echter niet als we bovendien bedenken, dat veel Saksische edelen tot de steunpilaren van het Frankische rijksgezag gerekend werden. Ontginningen van koningsgoed langs de grote rivieren werden voornamelijk zo niet uitsluitend toevertrouwd aan die inheemse aristocraten, die als betrouwbare 'Frankische' *fideles* de koning steunden⁷⁰. Het opvallend verschijnsel, dat in het rivierengebied de tot nu toe uit de bronnen aanwijsbare *homines Franci* allen tot deze toplaag behoren, kan een aanwijzing zijn voor de enorme weerstand, die de Franken in dit gebied aantroffen. Pas ten gevolge van een uitgekiende verdeel- en heerspolitiek op basis van het ook elders bekende maar op volstrekt andere bevolkingsgroepen toegepaste systeem van de *homines Franci* slaagden zij er in een wig te drijven in dit Saksische (en Friese?) front. Een aantal Saksen, onder wie Meginhard en zijn zoon Everard wist reeds een paar generaties later door te dringen tot belangrijke Karolingische bestuursfuncties als graaf, *dux* of *missus*⁷¹. Boso zou een vroeg voorbeeld kunnen zijn van een inheems edelman, die in Frankische dienst opklom tot de hoogste posities.

Het onderzoek naar de *fiscus* Nijmegen, waartoe dit artikel een eerste aanzet wil zijn, moet eigenlijk nog beginnen. Van de specifieke organisatie en omvang van dit kroondomein ten tijde van Karolingen en later Ottonen, de positie van koninklijke vazallen als Boso en kleine luiden op of bij deze *fiscus*, de voorkeur van Lodewijk de Vrome voor Nijmegen, de ontwikkeling van de nederzetting naast de palts, de verhouding tot de palts van Aken enz., is ondanks het uitvoerige werk van Gorissen, nog bitter weinig bekend. Voor een beter begrip van de Frankische, Ottoons-Salische en Staufische periode van onze vaderlandse geschiedenis is onderzoek op twee fronten tegelijkertijd vereist, zoals Flach onlangs in zijn studie over de palts te Aken nog eens aangaf: bestudering enerzijds van een stuk Rijksgeschiedenis, an-

69. M. Gysseling en A. C. F. Koch, *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*. Bouwstoffen en studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands I (2 dln; s.1. [Brussel], 1950) Teksten, 318, nr 181, dd. 26 dec. 834, vergelijk J. F. Niermeyer, 'Het Midden-Nederlandse rivierengebied', 157 vlg.

70. Von Gladdis, 'Die Schenkungen der deutschen Könige', 104-107 ('Die Treue als Bedingung'), legt wel de nadruk op het systeem van de voorwaardelijke schenking tegenover die onderdanen, die zulke gunsten waardig geacht werden; maar spreekt helaas niet over de *homines Franci*. Gerward, hiervoor genoemd in noot 66, was getuige bij een overdracht van goederen door graaf Rodgar aan de Utrechtse kerk in 838, zie *Oorkondenboek Sticht Utrecht*, nr 63. In dit geval kan sprake zijn van voormalig koningsgoed.

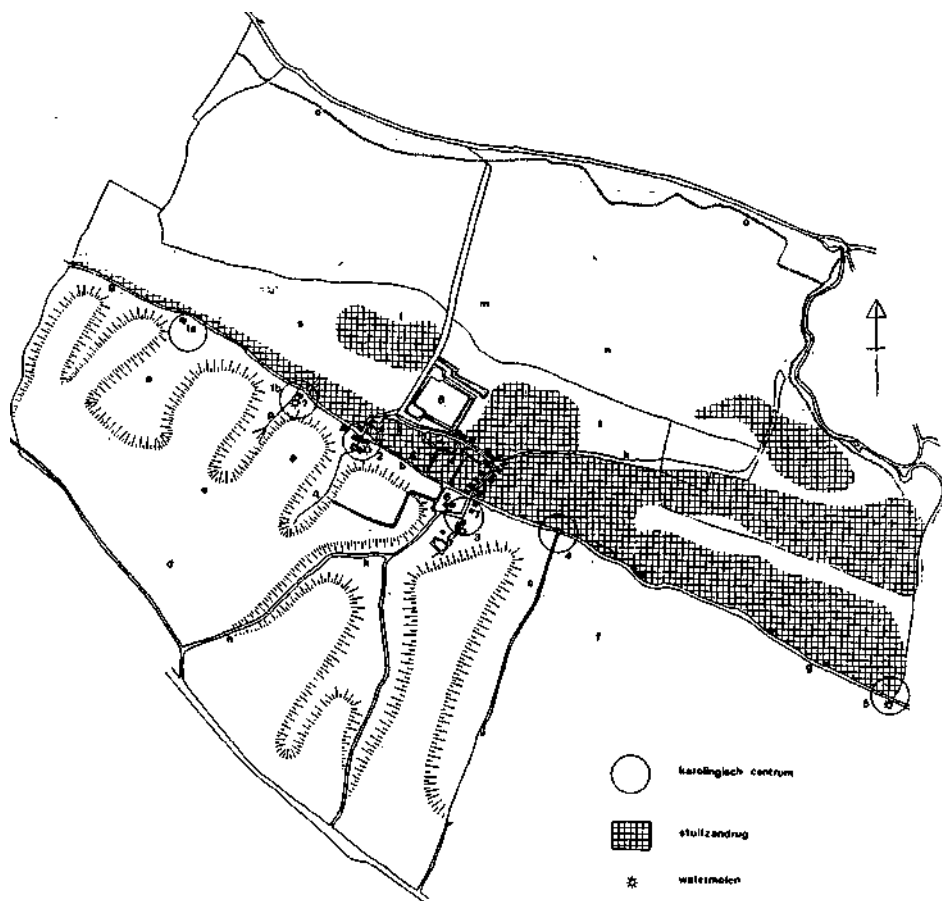
71. Niermeyer, 'Het Midden-Nederlandse rivierengebied', 158; Tellenbach, 'Königtum und Stämme', 54-55, noemt een Saks, die als *comes* en *dux* reeds in 809 onderhandelt over een vredesluiting met de Denen.

derzijds van de regionale geschiedenis, waarbij tussentijdse resultaten het onderzoek over en weer moeten beïnvloeden. Het Max-Planck-Institut für Geschichte te Göttingen verzorgt sinds een aantal jaren publicaties over vroeg-middeleeuws koningsgoed in het gebied van Rijn en Main⁷². Ligt er niet een taak voor de Nederlandse, en speciaal voor de Nijmeegse mediaevisten om de *Pfalzenforschung* ook binnen onze landsgrenzen systematisch ter hand te nemen?

72. De eerste bijdragen zijn van W. Schlesinger, 'Die Pfalzenforschung im Historischen Seminar der Universität Frankfurt', *Mittelrheinische Beiträge für geschichtliche Landeskunde an der Universität Mainz e.v. in Verbindung mit dem Max-Planck-Institut in Göttingen, in Speyer am 3. und 4. Oktober 1963* (s.a. [1964]) 1 vlg.; *Deutsche Königspfalzen. Beiträge zu ihrer historischen und archäologischen Erforschung*. Veröffentl. des Max-Planck-Instituts f. Gesch. XI (2 dln., Göttingen, 1963-1965); zie ook H. Heimpel, 'Bisherige und künftige Erforschung deutscher Königspfalzen', *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, XVI (1965) 461-487. Een eerste overzicht van literatuur voor 'landesgeschichtliches' onderzoek geeft Metz, *Zur Erforschung*, 88-89.

Bijlage I

De heerlijkheid Beek

Toelichting: Uitgangspunt is de overzichtskaart van het kadaster uit 1820; wegen, huizen, weteringen enz. op deze kaart aangebracht zijn in het algemeen overgenomen. Voor de - globale - plaatsbepaling van de stufzandrug is gebruik gemaakt van L. J. Pons, *Rapport betreffende de bodemgesteldheid van de Ooypolders* (Wageningen, 1951). Stiboka Rapport nr 255 (getypt) en L. J. Pons en P. J. R. Modderman, 'Iets over de bodem en bewoningsgeschiedenis van het rivierkleigebied in het bijzonder van de Ooypolder', *Boor en Spade. Verspreide bijdragen tot de kennis van de bodem van Nederland*, IV (1951) 191-197.

Onleesbare tekst bij kaartje resp.: karolingisch centrum; stufzandrug en watermolen .

P. LEUPEN

Verklaring van cijfers en letters: 1 (a of b) centrum behorend bij de Westerakker, la kan ook nog iets meer naar het NW verplaatst worden, ter hoogte van 'g'; lb huize Pietersberg (v/h Honsbeek); 2 huize Westerbeek en gemeentehuis; 3 hoofdcentrum; 4 huize De Mussenberg; 5 huize Startjeshof; 6 *capella* = St Bartholomeuskerk; 7 *spicarium* = Spijker; 8 fundamente van het huis van de graven van Randwijck = Het Höfke; a Westerakker of het Grote Dal; b De Geest; c Keteldal; d Stollenberg; e Ravenberg; f Mussenberg; g Rijksstraatweg (de gemene straat); h Holleweg; j Waterstraat; k Bongerdstraat; l Gelderhorst; m Hazeldonk; n Raailand; o Mosterd- of Kadijk; p Honsbeek; q (Oor)Sprong; r Elsbeek; s Benedenpolder; t Bovenpolder.

Voor goed leesbare tekst op kaartje zie de gedrukte tekst !

Bijlage II

Verkorte genealogie der Bosoniden (naar L. Boehm, hiervóór noot 67)

Boso, gr., missus; Beek/Biella		
I		I
Richilde?	Thietberga	Hukbert, gr.
huwt Bivin (Buvin)	huwt Lotharius II	leke-abt
gr., leke-abt		St Mauritius d'Agaune
Gorze tot 863/9		tot 864
		I
Richard	Boso †887	Theobald
hert. Bourgogne	gr. Vienne	huwt Bertha
	kg Prov.(Ndbg.)879	(dr Lotharius II)
	huwt Irmingard	(2 huwt Adalb. v. Toscane)
	(dr kz Lod.II)	
	I	
Rudolf †936	Lodewijk III de Blinde †928?	Hugo †947, gr., Vienne
kg Westfr.923	kg Prov.(Ndbg.)890	kg It.926
	kz 901, blindgem.905	huwt 1) Ada v. Franken
		2) Marozia v. Rome
		3) Bertha v. Zwaben
		en Hoogbgd.
	Karel Konstantijn	
	v. Vienne, †962	1)
		Lotharius †950
		kg It.(mede-kg931)
		huwt Adelheid
		v. Hoogbgd.
		(2 huwt Otto I)

Amerikaanse ooggetuigen over het revolutiejaar 1848 in Nederland

P. R. D. STOKVIS

Het jaar 1848 was een keerpunt in de Nederlandse geschiedenis. Sindsdien vond Nederland zijn identiteit als kleine, neutrale, constitutionele monarchie. De contractie tot klein - Nederland na de Belgische revolutie was verwerkt, al smeulde het daardoor aangewakkerde vuur van klein- of oud-Nederlandse en protestantse gevoelens nog lang na¹. Voor de Verenigde Staten betekende het jaar 1848 een bekroning van haar transcontinentale expansie. In 1845 werd de republiek Texas als staat in de Unie opgenomen, in 1846 werd de noordgrens met Canada in Oregon op de negenen veertigste breedtegraad bepaald en in 1848 werd met wapengeweld het gebied ten noorden van de Rio Grande van Mexico verkregen. Het expansiestreven werd gedragen door en gerechtvaardigd uit een sterk missionair besef. In de jaren 1840 stemden steeds meer Amerikanen in met het gevoel dat het Amerika's 'Manifest Destiny' was om haar democratische en republikeinse instellingen op het Amerikaanse continent te verbreiden en ook daarbuiten uit te dragen².

President Andrew Jackson (1829-1837) had voor een democratische doorbraak gezorgd. Als pleitbezorger en spreekbuis van de 'common man', als een soort volks-tribuun, had hij het presidentschap op nieuwe leest geschoeid. Met zijn regering begon de opmars van allemanskiesrecht, democratisch zelfbestuur en het ritueel van partijpolitieke campagnes³. Alles wat men tegenwoordig nog tot de 'Amerikaanse ideologie' kan rekenen, begon toen uit te kristalliseren. De weinig bekende democratische presidentskandidaat van 1844, James K. Polk uit Tennessee, was een representant van deze ideologie. Als erfgenaam van Jackson en vurig expansionist werd hij gekozen met de bekende gevolgen voor de vergeving van ambten: whigs werden zoveel mogelijk vervangen door democraten ook op buitenlandse posten.

In constitutioneel opzicht liep Nederland tot 1848 wel heel ver achter bij de Ver-

1. Zie onder meer J. C. Boogman, *Die Suche nach der Nationalen Identität. Die Niederlande 1813-1848*. Institut für Eur. Geschichte. Mainz. Vorträge, 49 (Wiesbaden, 1968).

2. R. Hofstadter, e.a., *The American Republic, I, to 1865* (5e dr.; Englewood Cliffs, New Jersey, 1963) 467 vlg.

3. *Ibidem*, 419 vlg.